

Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης

ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ:
ΤΑ «ΠΑΙΔΙΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΟΜΑΖΩΜΑΤΟΣ»
ΣΤΗ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ, 1948-1954

«Η Γενική Συνέλευση (του ΟΗΕ) συστήνει την επιστροφή στην Ελλάδα των Ελληνόπουλων που βρίσκονται σήμερα μακριά από τα σπίτια τους, εφόσον τα ίδια τα παιδιά, ο πατέρας ή η μητέρα τους, ή αν λείπουν αυτοί, ο πλησιέστερος συγγενής τους, εκφράσουν επιθυμία για κάτι τέτοιο.

Καλεί όλα τα μέλη του ΟΗΕ και άλλα κράτη στην επικράτεια των οποίων βρίσκονται αυτά τα παιδιά, να λάβουν τα αναγκαία μέτρα για την εφαρμογή της παρούσας σύστασης»¹.

Το παραπάνω απόσπασμα από το περίφημο ψήφισμα 193(III)C, που υιοθετήθηκε ομόφωνα στις 27 Νοεμβρίου 1948 από την 167η Ολομέλεια του ΟΗΕ, άνοιξε το δρόμο για την επιστροφή ορισμένων από «τα παιδιά του παιδομαζώματος στην Ελλάδα. Εγκαινίασε όμως και μια περίοδο έντονων διπλωματικών κινήσεων, αλληλοκατηγοριών και εντάσεων ανάμεσα στην Ελλάδα και τις χώρες, στις οποίες είχαν εγκατασταθεί τα συγκεκριμένα παιδιά.

Το άρθρο αυτό δεν στοχεύει στη διερεύνηση του πολιτικού και ιδεολογικού πλαισίου μέσα στο οποίο πραγματοποιήθηκε η μεταφορά των παιδιών, παρόλο που δεν μπορεί να μην υπογραμμίσει πως οι εξηγήσεις που έχουν δοθεί έως σήμερα γι' αυτό κρίνονται από το συγγραφέα μάλλον ανεπαρκείς. Ούτε θα ασχοληθεί συνολικά με το ζήτημα της εγκατάστασης των παιδιών στις διάφορες χώρες του Ανατολικού Συνασπισμού καθώς και με τη νομική διαδικασία του επαναπατρισμού τους. Η παρούσα ανακοίνωση προτίθεται απλώς να εστιάσει σε ορισμένες όψεις του ζητήματος και κυρίως σε αυτές που σχετίζονται με την τοποθέτηση των παιδιών, ιδιαίτερα των σλαβόφωνων, στη Γιουγκοσλαβία και τη διαδικασία μετεγκατάστασής τους σε μία από τις ομόσπονδες δημοκρατίες της, τη Λαϊκή Δημοκρατία της Μακεδονίας (ΛΔΜ). Τα στοιχεία της προέρχονται κυρίως από αρχειακό υλικό, δημοσιευμένο αλλά και ανέκδοτο, της «Ένωσης Προσφύγων από τη Μακεδονία του Αιγαίου» (ΕΠ), οργάνωσης που συγκρότησαν οι Σλαβομακεδόνες πρόσφυγες του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου στα Σκόπια μετά το 1949.

1. United Nations, General Assembly, *Official Records, Plenary Meetings, Part I*, 1948, σσ. 661-662.

Οι υπάρχουσες αρχειακές μαρτυρίες συμφωνούν, με μικρές αποκλίσεις, πως ο συνολικός αριθμός των παιδιών που απομακρύνθηκαν από την Ελλάδα την περίοδο 1948-1949, ανέρχεται σε 28.000 περίπου κατανεμημένος ως εξής²:

Χώρα Εγκατάστασης	Αριθμός εγκατα- σταθέντων παιδιών (Ελληνικός Ερυ- θρός Σταυρός, Ιανουάριος 1950)	Αριθμός εγκατα- σταθέντων παιδιών (Επιτροπή Βοήθειας Παιδιού, 1949)	Αριθμός εγκατα- σταθέντων παιδιών (ΚΚΕ, 1950)
Γιουγκοσλαβία	11.600	11.000	
Αλβανία	2.000		
Βουλγαρία	2.660	2.500	672
Ουγγαρία	3.000	2.500	2.859
Πολωνία	3.000	2.500	3.590
Ρουμανία	3.801	5.000	5.132
Τσεχοσλοβακία	2.235	3.000	4.148
Ανατολική Γερμανία		700	1.128
Σύνολο	28.296	27.200	17.529

Από τον παραπάνω πίνακα προκύπτει πως τα περισσότερα παιδιά (περίπου 11.000) εγκαταστάθηκαν στη Γιουγκοσλαβία. Στις 18 Ιανουαρίου 1950 οι γιουγκοσλαβικές αρχές ενημέρωναν τον Σουηδικό Ερυθρό Σταυρό πως στη χώρα τους τη δεδομένη χρονική στιγμή βρίσκονταν 9.119 παιδιά, εκ των οποίων 1.845 ήταν τοποθετημένα σε εστίες και 7.274 ζούσαν σε οικογένειες. Διευκρινίζουν επίσης ότι από τον Ιανουάριο του προηγούμενου έτους, 2.094 παιδιά είχαν μεταφερθεί στην Τσεχοσλοβακία³. Ένα χρόνο αργότερα, τον Ιανουάριο του 1951, διενεργήθηκε στη Γιουγκοσλαβία γενική απογραφή των παιδιών προσφύγων, σύμφωνα με την οποία σε ολόκληρη τη γιουγκοσλαβική επικράτεια εκείνη την εποχή διαβιούσαν συνολικά 9.489 παιδιά (8.281 ζούσαν

2. Τα στοιχεία για τον αριθμό των παιδιών, σύμφωνα με την ΕΒΟΠ και το ΚΚΕ, προέρχονται από τη μελέτη του Keith Brown, «Τα “παιδιά παπουδες” της Μακεδονίας: Διεθνικές πολιτικές μνήμης, εξορίας και επιστροφής, 1948-1998», στο Βασίλης Γούναρης & Ιάκωβος Μιχαηλίδης (επιμ.), *Πρόσφυγες στα Βαλκάνια: Μνήμη και ενσωμάτωση*, Αθήνα 2004, σσ. 96-97.

3. Milan Ristic, *A Long Journey Home. Greek Refugee Children in Yugoslavia 1948-1960*, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 96.

με τους γονείς τους και 1.208 σε σπίτια)⁴. Αξιοσημείωτο είναι επίσης, ότι πάνω από το 50% του συνολικού αριθμού των παιδιών κατοικούσε στη ΛΔΜ, καθώς το ίδιο χρονικό διάστημα υπήρχαν εκεί 5.281 παιδιά, εκ των οποίων τα 4.326 ζούσαν με οικογένειες, ενώ τα υπόλοιπα 955 είχαν τοποθετηθεί σε εστίες. Επομένως, στις αρχές του 1951 μόνο 253 παιδιά ήταν εγκατεστημένα σε εστίες άλλων ομόσπονδων δημοκρατιών της Γιουγκοσλαβίας, πλην της ΛΔΜ. Όπως έχει παρατηρηθεί εξάλλου, οχτώ στα εννιά παιδιά που βρίσκονταν στη Γιουγκοσλαβία ζούσαν με τις οικογένειές τους⁵.

Το πρώτο σημείο που προκαλεί προβληματισμό είναι το ζήτημα του αριθμού των παιδιών που εγκαταστάθηκαν στη Γιουγκοσλαβία. Έχω τη γνώμη πως το θέμα αυτό παραμένει ακόμη φορτισμένο από τα εμφυλιοπολεμικά σύνδρομα της εποχής, τη ρητορεία και την πολιτική εκμετάλλευση. Εξακολουθεί να αποτελεί μια από τις πιο δραματικές, αλλά συνάμα και πιο «σκοτεινές», πτυχές μιας περιόδου, που ακόμη και σήμερα αποκρύπτει πολύ περισσότερο από όσα μας έχει ήδη αποκαλύψει.

Το ζήτημα των παιδιών στη Γιουγκοσλαβία παρουσιάζει ορισμένες ιδιαιτερότητες σε σχέση με το φαινόμενο της μεταφοράς και εγκατάστασης των παιδιών στις άλλες Ανατολικές Χώρες. Αυτό οφείλεται στον «ακήρυχτο» πόλεμο ανάμεσα στην Αθήνα και το Βελιγράδι, ο οποίος, κατά τη γνώμη μου, ξεκίνησε από τα μέσα κιόλας του 1944 ως επακόλουθο μιας από τις πιο δραματικές συνιστώσες του ελληνικού Εμφυλίου, του αγώνα δηλαδή των Σλαβομακεδόνων της Ελλάδας κυρίως για ισοτιμία και αναγνώριση μειονοτικών δικαιωμάτων, ευκαιριακά όμως και για απόσχιση. Τα γεγονότα της περιόδου 1944-1949 προκάλεσαν διαδοχικά τρία κύρια προσφυγικά ρεύματα, κατά βάση σλαβόφωνου πληθυσμού, από την Ελλάδα στη ΛΔΜ. Το πρώτο προσφυγικό ρεύμα παρατηρήθηκε την περίοδο από τον Ιανουάριο έως τον Ιούλιο του 1945 όταν, στο πλαίσιο του κενού εξουσίας στην ελληνική Μακεδονία, εκδηλώθηκαν ρεβανσιστικές τάσεις σε βάρος των Σλαβοφώνων της Ελλάδας κυρίως από δεξιές παρακρατικές ομάδες (Μιχάλαγας, Πούλιος κ.λπ). Οι παραπάνω ενέργειες συνδυασμένες με έμμεσες πιέσεις, όπως διακρίσεις στη διανομή της UNRA στα σλαβόφωνα χωριά, αλλά και το φόβο της αντεκδίκησης που βίωναν ορισμένοι Σλαβόφωνοι που είχαν διαπράξει αδικήματα κατά Ελληνοφώνων στη διάρκεια της Κατοχής, οδήγησαν ένα τμήμα του πληθυσμού αυτού, προερχόμενου κυρίως από τη Δυτική και την Ανατολική Μακεδονία, να αποχωρήσει από την Ελλάδα. Το δεύτερο μεταναστευτι-

4. Ristovic, ό.π., σ. 106.

5. Ευρήνη Λαγάνη, *Το «Παιδομάζωμα» και οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις 1949-1953. Μια κριτική προσέγγιση*, Αθήνα 1999, σ. 59.

κό ρεύμα εκδηλώθηκε αμέσως μετά τις εκλογές της 31ης Μαρτίου 1946, όταν η αποχή πολλών Σλαβοφώνων από τις κάλπες ύστερα από υπόδειξη του ΚΚΕ, πυροδότησε αντιδράσεις εναντίον τους. Τέλος, το τρίτο μεταναστευτικό κύμα τοποθετείται χρονικά την περίοδο 1948-1949.

Δυτικοί παρατηρητές της εποχής, που περιόδευσαν τόσο στην ελληνική όσο και στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία, δεν αφήνουν αμφιβολίες για τη σημαντική μετακίνηση σλαβόφωνου πληθυσμού από την Ελλάδα στη Γιουγκοσλαβία την περίοδο 1945-1946. Ο αριθμός των προσφύγων δεν είναι δυνατόν να υπολογιστεί με ακρίβεια, καθώς η αδυναμία ελέγχου των συνοριακών διόδων και από τις δύο πλευρές επέτρεπε τη συνεχή διαρροή ανθρώπων και υλικών. Αντάρτες και πρόσφυγες, θύματα της τυφλής βίας αλλά και λαθρέμποροι, χήρες και ορφανά του πολέμου ακολουθούσαν συχνά τα δασώδη και απόκρημνα μονοπάτια του βορά, αναζητώντας καταφύγιο από τη λαίλαπα του πολέμου. Επρόκειτο για τις τραγικές προσωπικές ιστορίες των αμάχων αλλά και των ενόπλων, όλων εκείνων που η μεθόριος συμβόλιζε την ασφάλεια και την προστασία τους. Σύμφωνα με σλαβομακεδονικές πηγές, στα τέλη του 1945 ο αριθμός των σλαβόφωνων προσφύγων από την Ελλάδα στη ΛΔΜ ανήλθε σε 8.700 χιλιάδες άτομα περίπου, κατανεμημένα ως εξής⁶:

Περιοχή	Άνδρες	Γυναίκες	Παιδιά	Σύνολο
Σκόπια	177	54	39	270
Βέλες	185	151	207	543
Νεγκότινο	142	106	184	432
Γευγελή	145	103	103	351
Μοναστήρι	1.000	350	600	1.950
Πέτροβες	112	128	165	405
Καβανάρτσι	85	84	139	308
Στρώμνιτσα	180	172	170	522
Ράντοβιτς	103	95	144	342
Άγιος Νικόλαος	115	125	180	420
Στίπ	125	128	172	425

6. Arhiv na Makedonija, fond 946: «Glaven Odbor na Zdruzenieto na Begaltsite od Egejska Makedonija» [Γενικό Συμβούλιο της Ένωσης Προσφύγων από τη Μακεδονία του Αιγαίου], «Spisok na Begaltsite od Egejska Makedonija, Nastaneni vo dolnite okolii na Vardarska Makedonija» [Κατάλογος των προσφύγων από τη Μακεδονία του Αιγαίου, που εγκαταστάθηκαν στις κάτω επαρχίες της Μακεδονίας του Βαρδάρη].

Κότσανι	100	95	142	337
Κουμάνοβο	70	53	65	188
Μάξαρι	65	90	66	221
Τσάρεβο	17	16	23	56
Τέτοβο	4	4	1	9
Περλεπέζ	160	155	265	580
Κρούσοβο	92	76	111	279
Περιοχή Μοναστηρίου	420	220	340	980
Βίνιτσα	27	26	33	86
Σύνολο	3.324	2.231	3.149	8.704

Ένα χρόνο αργότερα, στα τέλη του 1946, οι Σλαβόφωνοι που κατέφυγαν στη ΛΔΜ προσέγγισαν τις 14.000, ενώ στις αρχές του 1950 έφτασαν τα 22-25.000 άτομα.

Τα παραπάνω στοιχεία οδηγούν στο συμπέρασμα πως ο αριθμός των 11.000 «παιδιών του παιδομαζώματος» που αναφέρεται ότι τοποθετήθηκαν στη Γιουγκοσλαβία είναι μάλλον πλασματικός, καθώς ένα ποσοστό σλαβόφωνων κυρίως παιδιών, που κυμαίνεται ίσως μεταξύ 40-50%, είχε εγκατασταθεί στη ΛΔΜ ήδη από το 1945 και το 1946. Αντίθετα, από το 1948 ο αριθμός των παιδιών δεν πρέπει να αυξήθηκε με τους ίδιους εντυπωσιακούς ρυθμούς που εμφανίζονται στην υπάρχουσα βιβλιογραφία. Η ομοφωνία των στατιστικών δεδομένων για τα μετακινηθέντα στη Γιουγκοσλαβία παιδιά, μπορεί εκ πρώτης όψεως να ξαφνιάζει, σε μια δεύτερη προσέγγιση όμως κρίνεται μάλλον φυσιολογική. Φαίνεται λοιπόν ότι η διόγκωση των αριθμών εξυπηρετούσε όλες τις πλευρές, αφενός την Ελλάδα, η οποία έτσι έδειχνε το μέγεθος της «κομμουνιστικής θηριωδίας». Εξυπηρετούσε όμως και το ΚΚΕ, που αναδείκνυε με τη σειρά του το «μοναρχοφασιστικό τρόμο» στην ελληνική επικράτεια αναγορεύοντας την πρωτοβουλία του ως «σωτηρία των παιδιών». Τέλος, «δικαίωνε» τη Γιουγκοσλαβία, η οποία με τον τρόπο αυτό απέσειε την κατηγορία του «πισωπλάτου χτυπήματος» προς το ΚΚΕ αποδεικνύοντας τα ανθρωπιστικά της αισθήματα προς τους Έλληνες αντάρτες, σε μια χρονική στιγμή μάλιστα ιδιαίτερα κρίσιμη για την έκβαση του πολέμου. Επιπρόσθετα, πρέπει να υπογραμμιστεί η ιδιαιτερότητα της Γιουγκοσλαβίας σε σχέση με τις άλλες Ανατολικές Χώρες. Από το καλοκαίρι του 1948, μετά τη ρήξη Τίτο-Στάλιν, η χώρα ακολούθησε δική της αυτόνομη πορεία, γεγονός που κατέστησε προβληματική τη συλλογή στοιχείων για τα παιδιά πρόσφυγες τόσο από το ΚΚΕ όσο και από την ΕΒΟΠ. Είναι επίσης ευνόητο ότι το ΚΚΕ, μετά την

επιδείνωση των σχέσεων Βελιγραδίου-Μόσχας, θα απέφευγε την εγκατάσταση παιδιών στη Γιουγκοσλαβία επιδιώκοντας τη μεταφορά τους σε άλλες, φίλιες Ανατολικές Χώρες.

Με βάση τα διαθέσιμα γιουγκοσλαβικά στοιχεία, το 1949 σε ολόκληρη τη γιουγκοσλαβική επικράτεια λειτουργούσαν 15-18 *σπίτια παιδιού*. Συγκεκριμένα, τα *σπίτια* αυτά ιδρύθηκαν στις ομόσπονδες δημοκρατίες της Βοϊβοντίνας, της Κροατίας και της Σλοβενίας, στις πόλεις Μπέλα Τσέρκβα, Νόβισαντ, Τσερχβενίτσα, Ζάγκρεμπ, Όσιεκ, Βραμπάς, Ζρένιανι, Κράνι, Σαϊλφοβο, Κούλα, Σάμομπορ, Πλάντιστε, Βρούσσακα Τσούκα, Στράσα, Ντούτοβλιε, Στάρα Γκόρα και Σεντ Βιτ. Φαίνεται επίσης ότι τα παιδιά που εγκαταστάθηκαν στη χώρα, είτε ζούσαν σε εστίες είτε μαζί με τις οικογένειές τους, ήταν στη συντριπτική τους πλειοψηφία σλαβόφωνα. Στις αρχές του 1949 τα παιδιά που ζούσαν σε εστίες στη Γιουγκοσλαβία κατανέμονταν ως εξής⁷:

Εστία	Σλαβόφωνα παιδιά	Ελληνόφωνα παιδιά
Μπέλα Τσέρκβα	544	
Τσερχβενίτσα	358	152
Ντούτοβλιε	144	55
Στάρα Γκόρα	195	
Σεντ Βιτ	134	
Όσιεκ	86	19
Σύνολο	1.461	

Το ζήτημα των «παιδιών του παιδομαζώματος» στις γιουγκοσλαβικές δημοκρατίες απασχόλησε τόσο την επίσημη ομοσπονδιακή κυβέρνηση όσο και τις τοπικές λαϊκές κυβερνήσεις, ιδίως εκείνη της ΛΔΜ. Ιδιαίτερα στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία έντονο ενδιαφέρον για το θέμα εκδηλώθηκε επιπρόσθετα και από την κοινότητα των Σλαβομακεδόνων πολιτικών προσφύγων από την Ελλάδα, οι οποίοι στις αρχές του 1950 ίδρυσαν στα Σκόπια την οργάνωση «Zdruzhenieto na begaltsite od Egejska Makedonija» (Ένωση Προσφύγων από τη Μακεδονία του Αιγαίου). Η ΕΠ, που διαλύθηκε τέσσερα χρόνια αργότερα στο πλαίσιο της βελτίωσης των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων, έθεσε ως κύριο σκοπό της να συγκεντρώσει σε μία οργάνωση όλους τους πρόσφυγες ανεξαρτήτως εθνικότητας, που ξεκινώντας από την Ελλάδα

7. Fana Martinova-Butskova, *I nie sme detsa na majkata zemja...* [Κι εμείς είμαστε παιδιά της μητέρας πατρίδας] Σκόπια 1998, σσ. 36-37.

κατέληξαν στη ΛΔΜ. Παράλληλα, διαδήλωνε την πρόθεσή της να στηρίξει ενεργά τις τοπικές αρχές στην προσπάθεια οικονομικής ανακούφισης των προσφύγων αλλά και της ομαλής ένταξής τους στην κοινωνία. Τέλος, δεσμεύτηκε να εργαστεί για την πολιτιστική ανύψωσή τους, συσφίγγοντας παράλληλα τους δεσμούς με τους μετανάστες, καθώς και να εργαστεί για τη μαζικότερη συμμετοχή των μελών της στη σοσιαλιστική ανοικοδόμηση. Εξέδωσε μάλιστα και μια εφημερίδα, την *Glas na Egeitsite* (*Η Φωνή των Αιγαίων*).

Η ΕΠ από την πρώτη κιόλας στιγμή επέδειξε ευαισθησία αναφορικά με τα παιδιά-πρόσφυγες στη Γιουγκοσλαβία και ιδιαίτερα για εκείνα που ζούσαν στα *σπίτια του παιδιού*. Ωστόσο, το ενδιαφέρον αυτό ποτέ δεν αποτέλεσε πρωταρχικό στόχο της, γεγονός που, κατά τη γνώμη μου, οφείλεται ίσως στη συνειδητοποίηση από τα στελέχη της οργάνωσης ότι το ζήτημα των παιδιών στη Γιουγκοσλαβία δεν ήταν τόσο σημαντικό σε σύγκριση με άλλες χώρες, καθώς τα περισσότερα ζούσαν με τις οικογένειές τους. Έτσι, δικαιολογημένα προκρίθηκε η ένταξή του στο γενικότερο ζήτημα της εγκατάστασης των προσφύγων, που κατευθύνθηκαν από την Ελλάδα στη ΛΔΜ. Στην εφημερίδα της πάντως η ΕΠ αφιέρωσε αρκετές σελίδες στο θέμα των παιδιών καθώς και ορισμένα πρωτοσέλιδα άρθρα, τα οποία συνοδεύτηκαν από πλούσιο φωτογραφικό υλικό. Σε γενικές γραμμές, ο ιδεολογικός προσανατολισμός της ΕΠ εναρμονίζονταν πλήρως με την πολιτική της τοπικής κυβέρνησης της ΛΔΜ αλλά και της Ομοσπονδιακής Κυβέρνησης του Βελιγραδίου. Η πολιτική αυτή εκφράστηκε αφενός με την προσπάθεια μεταφοράς από τις αρχές του 1950 όλων των *σπιτιών του παιδιού* στο έδαφος της ΛΔΜ και αφετέρου με την υποστήριξη της πολιτικής της επανένωσης των οικογενειών, σύμφωνα και με τις αποφάσεις του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού.

Το Δεκέμβριο του 1950 αντιπροσωπεία της ΕΠ επισκέφτηκε τα *σπίτια του παιδιού* στη Γιουγκοσλαβία και μοίρασε δώρα. Το γεγονός αυτό προκάλεσε ευφορία στα παιδιά. Έτσι, τον Ιανουάριο του 1951 τα παιδιά που ζούσαν στη Μπέλα Τσέρκβα έστειλαν επιστολή στην εφημερίδα με την οποία ευχαριστούσαν την ΕΠ για το ενδιαφέρον της⁸, ενώ ένα μήνα αργότερα με νέα επιστολή τους εκθείαζαν τη ζωή τους στο *σπίτι* τονίζοντας παράλληλα ότι δεν επρόκειτο να ξεχάσουν όσα πέρασαν οι δικοί τους στην Ελλάδα⁹. Η ιδιαίτερη σχέση του *σπιτιού* της Μπέλα Τσέρκβα με τη ΛΔΜ φανερώνεται και από το γεγονός ότι λειτουργούσαν εκεί δύο σχολεία βασικής εκπαίδευσης, επονομαζόμενα το ένα «Γκότσε Ντέλτσεφ», από το όνομα του εθνικού ήρωα της ΛΔΜ

8. Την επιστολή υπέγραφαν η Νίκη Μπόγκοβα, η Λόσκα Μάσκοφσκα, η Φίλα Ρίστοβα και η Τίνα Γιάτεφσκα βλ. *Glas na Egeitsite*, Ιανουάριος 1951.

9. *Glas na Egeitsite*, Φεβρουάριος 1951.

και το άλλο «Λάζαρ Κολισέφσκι» προς τιμήν του Πρωθυπουργού της ΛΔΜ¹⁰. Στην Μπέλα Τσέρκβα λειτουργούσε επίσης αξιόλογη βιβλιοθήκη, που διέθετε περίπου 800 βιβλία, ενώ έφταναν οι εφημερίδες *Borba*, *Nova Makedonija* και *Glas Egeitsite*¹¹. Επιπλέον, τα σλαβομακεδονόπουλα που τελείωναν τη βασική εκπαίδευση στα *σπίτια του παιδιού* ενθαρρύνονταν να μεταβούν στη ΛΔΜ για ανώτερες σπουδές.

Η ΕΠ συνέδραμε όσο μπορούσε την τοπική κυβέρνηση συμβάλλοντας αποφασιστικά στην μετεγκατάσταση των *σπιτιών του παιδιού* στο έδαφος της ΛΔΜ αλλά και στην ίδρυση τριών νέων. Η πολιτική της, όπως εξάλλου την ανέλυσε ένα από τα κορυφαία στελέχη της, ο Ναούμ Πέγιωφ, στόχευε στην τοποθέτηση όσο το δυνατόν περισσότερων παιδιών στα *σπίτια*, ενώ επιθυμία της ήταν η ολοκλήρωση της μεταφοράς των παιδιών στη ΛΔΜ έως το καλοκαίρι του 1951, κάτι που όμως δεν κατέστη τελικά εφικτό¹².

Στη ΛΔΜ ιδρύθηκαν τελικά πέντε *σπίτια παιδιού*, που εποπτεύονταν από τον Ερυθρό Σταυρό. Πιο συγκεκριμένα, στα **Σκόπια** λειτουργούσε ήδη από το 1947 το *σπίτι παιδιού* «11 Οκτόμβρι» με 93 μαθητές, εκ των οποίων οι 69 ήταν «Αιγαιάτες». Τα περισσότερα από τα παιδιά αυτά ήταν ορφανά και οι γονείς τους είχαν σκοτωθεί στον Εμφύλιο Πόλεμο¹³. Την 1η Μαρτίου 1950 άνοιξε στη **Στρούγκα** το *σπίτι παιδιού* «Γκότσε Ντέλτσεφ», που φιλοξενούσε 60 οικότροφους ηλικίας 7-16 χρονών και διέθετε προσωπικό εννέα ατόμων¹⁴. Επίσης, την Πρωτοχρονιά του 1951 άνοιξε στο **Μοναστήρι** το πρώτο *σπίτι παιδιού* με την ονομασία «Λάζο Τέρποφσκι», με σκοπό να δεχτεί παιδιά από πολυμελείς οικογένειες ή ορφανά. Είχαν τοποθετηθεί εκεί 92 παιδιά, ωστόσο η κτιριακή υποδομή επέτρεπε την εγκατάσταση 120. Σε κάθε παιδί δόθηκε τσάντα καθώς και διάφορα σχολικά αντικείμενα. Το προσωπικό αποτελούσαν 14 άτομα με επικεφαλής τον «Αιγαιάτη» Σπίρο Λέζοφσκι από την Άνω Λεύκη Καστοριάς¹⁵. Το Φεβρουάριο του ίδιους έτους άνοιξε στο χωριό **Πέτροβο** κοντά στα Σκόπια εστία χωρητικότητας 60 παιδιών, έως το Μάρτιο όμως είχαν μεταφερθεί εκεί μόνο 16 παιδιά¹⁶. Τέλος, την 1η Μαρτίου 1952 λειτούργησε *σπίτι παιδιού* στο **Βαλάντοβο** με την ονομασία «Αλεξάντερ Ράνκοβιτς», όπου τοποθετήθηκαν 270 παιδιά νεκρών αγωνιστών¹⁷.

Στις παροχές της τοπικής κυβέρνησης προς τα παιδιά περιλαμβάνονταν

10. Martinova-Butskova, ό.π., σ. 37.

11. *Glas na Egeitsite*, Νοέμβριος 1951.

12. *Glas na Egeitsite*, 17 Ιουνίου 1951.

13. *Glas na Egeitsite*, 2 Ιουνίου 1951, Ιούνιος 1953.

14. *Glas na Egeitsite*, Μάιος 1951.

15. *Glas na Egeitsite*, Απρίλιος 1951.

16. *Glas na Egeitsite*, Μάρτιος 1951.

17. *Glas na Egeitsite*, Ιούνιος 1952.

υποτροφίες για ανώτερες σπουδές, που δόθηκαν το 1951 σε 30 «Αιγαιόπουλα», όπως επίσης και επίδομα χρηματικού ύψους 400 δηνariών το μήνα σε κάθε οικότροφο για κάλυψη προσωπικών εξόδων. Είναι χαρακτηριστικός ο υπολογισμός του Υπουργείου Πρόνοιας ότι για για κάθε «εσωτερικό» παιδί το κράτος δαπανούσε περίπου 3.000-3.500 δηνάρια μηνιαίως. Στο πλαίσιο επίσης των κρατικών ευεργετημάτων τα παιδιά στέλνονταν διακοπές κάθε καλοκαίρι, συνήθως στην περιοχή της Αχρίδας¹⁸.

Παράλληλα, το ζήτημα της επανένωσης των οικογενειών επιβεβαίωσε για άλλη μια φορά την ταύτιση απόψεων της ΕΠ με τις πολιτικές επιλογές τόσο της τοπικής όσο και της ομοσπονδιακής κυβέρνησης στο Βελιγράδι. Κεντρικός άξονας της επίσημα εκφρασμένης πολιτικής θέσης ήταν η αποστολή των παιδιών στους γονείς τους, όπου κι αν αυτοί βρίσκονταν. Υπήρξαν βέβαια και ενστάσεις, χωρίς όμως αυτές να καταφέρουν να ανατρέψουν τις κεντρικές αποφάσεις. Για παράδειγμα, σε μία από τις συνεδριάσεις του Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠ, ο Λάξο Οσένσκι υποτιμώντας την ανθρωπιστική διάσταση του ζητήματος, αντιτάχθηκε στην επιστροφή των παιδιών στη «μοναρχοφασιστική» Ελλάδα προκρίνοντας τη μεταφορά τους σε σοσιαλιστικές χώρες προκειμένου να γαλουχηθούν με τα οράματα του κομμουνισμού. Ένα άλλο προβεβλημένο στέλεχος όμως, ο Τοντόρ Σίμοφσκι, διαφώνησε υποστηρίζοντας πως ο επαναπατρισμός των παιδιών στην Ελλάδα επηρέαζε σημαντικά τη διπλωματική προσέγγιση Αθήνας-Βελιγραδίου και ως εκ τούτου δεν μπορούσε σε καμία περίπτωση να υπερκεραστεί από προσωπικές συμπάθειες και αντιπάθειες.

Η επανένωση των οικογενειών προβλήθηκε με ιδιαίτερη έμφαση στη ΛΔΜ, όχι μόνο λόγω της ανθρωπιστικής της διάστασης αλλά και στο πλαίσιο της αντιπολιτευτικής τακτικής της Γιουγκοσλαβίας στην πολιτική του ΚΚΕ και των άλλων Ανατολικών Χωρών. Η εφημερίδα *Glas na Egeitsite* σε άρθρο της, το Δεκέμβριο του 1950, παραλληλίζοντας την πολιτική των Οθωμανών με εκείνη του ΚΚΕ, τόνιζε πως μόνο οι Σουλτάνοι χωρίζαν τα παιδιά από τους γονείς τους. Επέκρινε μάλιστα ονομαστικά τον Ζαχαριάδη για τις υποκριτικές του απόψεις πάνω στο ζήτημα, αποκαλώντας τις «κροκοδείλια δάκρυα». Το Φεβρουάριο του 1952 πρωτοσέλιδο άρθρο της εφημερίδας των προσφύγων με τον τίτλο «Εμείς επιστρέφουμε τα παιδιά στους γονείς τους και εκπληρώνουμε το ανθρωπιστικό μας καθήκον» φιλοξενούσε τις δηλώσεις-απαντήσεις του Γιουγκοσλάβου αντιπροσώπου Σέργ ντε Μακιέντο στην έκτη σύνοδο της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ. Ο Γιουγκοσλάβος αξιωματούχος εξιστορούσε λεπτομερώς τις ενέργειες που η κυβέρνησή του είχε κάνει στο

θέμα του επαναπατρισμού, θίγοντας παράλληλα για πρώτη φορά και το ζήτημα της έλευσης στη ΛΔΜ παιδιών που ζούσαν σε άλλες χώρες, συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας, αλλά οι γονείς τους βρισκόνταν στα Σκόπια. Πέντε μήνες αργότερα από το βήμα του τοπικού Κοινοβουλίου της ΛΔΜ, ο Λάζαρ Κολισέφσκι απαντώντας σε σχετική ερώτηση του βουλευτή Μίτο Ντιμιτρίεφσκι επανέλαβε την εμμονή της Γιουγκοσλαβίας στην πολιτική της επανένωσης των οικογενειών τονίζοντας ότι έως τότε 555 παιδιά είχαν ήδη σταλεί από τις γιουγκοσλαβικές Αρχές στους γονείς τους στην Αυστραλία, τον Καναδά και την Ελλάδα. Παράλληλα όμως, συντασσόμενος με τις δηλώσεις Μακιέντο, υπογράμμισε την ανάγκη της αμοιβαιότητας του μέτρου.

Σε γενικές γραμμές μπορεί να υποστηριχθεί πως το ζήτημα των παιδιών που εγκαταστάθηκαν στη Γιουγκοσλαβία εμπεριέχει δύο κύριες συνιστώσες, αφενός την ανθρωπιστική, το δράμα δηλαδή των παιδιών που ήταν συχνά ορφανά ή ανάπηρα. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τόσο η ομοσπονδιακή κυβέρνηση όσο και η τοπική κυβέρνηση της ΛΔΜ στάθηκαν γενναϊόδωρες απέναντι στα παιδιά. Στην ουσία όμως το πρόβλημα δεν ήταν τόσο σημαντικό, αφού σε κάθε περίπτωση μπορούσε να ενταχθεί μέσα στο γενικότερο ζήτημα της περίθαλψης των προσφύγων από την Ελλάδα. Από την άλλη όμως, η δεύτερη διάσταση του ζητήματος, η πολιτική, αναδείχθηκε, κατά τη γνώμη μου, στη σπουδαιότερη παράμετρο. Αυτό βεβαίως δεν ήταν τυχαίο. Η πολιτικοποίηση του θέματος επέτρεψε στη Γιουγκοσλαβία να χρησιμοποιήσει ως διπλωματικό επιχείρημα ανταλλακτικής αξίας ένα ζήτημα που, τουλάχιστον σε απόλυτους αριθμούς, ήταν ήσσονος σημασίας σε σχέση με τα τεκταινόμενα στις άλλες χώρες του Ίνφορμ μπιρό. Έτσι, το Βελιγράδι κατόρθωσε να οικοδομήσει σταδιακά μετά το 1949 ένα πιο διαλλακτικό και μετριοπαθές προφίλ στη διαδικασία της βήμα προς βήμα προσέγγισής του με την Αθήνα. Ο Τίτο αξιοποιώντας την τακτική της σταδιακής επιστροφής των παιδιών στην Ελλάδα προβλήθηκε ως ένας γενναϊόψυχος και διορατικός ηγέτης, που εξαργύρωσε όμως την «μεγαλοκαρδία» του εξασφαλίζοντας μια προνομιακή σχέση με τη Δύση. Κι αυτό για όλους τους εμπλεκομένους είχε μάλλον μεγαλύτερη σημασία από τα πρόσωπα και τους αριθμούς.